

RECUPEREM ELS TESTIMONIS DIETRICH BONHÖFFER

als quaranta anys de la seva execució pels nazis

Ferran Manresa

I. Introducció

II. Quatre imatges:

1. El company fratern
2. L'home d'Església ortodox
3. El teòleg liberal
4. El conjurat polític

III. La Figura

IV. Unes preguntes

Aquest Quadern recull la conferència que l'Autor donà el 10. 04.86 en el Centre d'Estudis CRISTIANISME I JUSTICIA, just quan es tancava el quarantè aniversari de la mort de D. Bonhöffer.

I. INTRODUCCIÓ

La veu de Dietrich Bonhöffer té moltes ressonàncies. No és gaire fàcil escoltar-ne les diverses expressions. Al llarg de la seva vida no sols s'adreça a diferents auditoris sinó que la seva paraula també fou diferent d'allò que els oients havien esperat d'ell.

Va néixer a Breslau. Estudis de teologia de l'any 23 al 27. El 28, vicari a Barcelona. El 29, agregat a la facultat de Teologia de la universitat de Berlín. El 30 viatja als Estats Units. El 31 és nomenat professor de la universitat de Berlín i consiliari de l'Escola Politècnica. El 33 exerceix de pastor de l'Església alemanya a Londres. El 35 torna a Alemanya, on serà director del seminari de l'Església confessant a Finkenwalde. El 36 se li prohibeix ensenyar a la universitat. El juny del 39 accepta de fer uns cursos als Estats Units. El mes d'agost del mateix any, davant les notícies inquietants que rep del seu país, ja en peu de guerra, decideix tornar-hi voluntàriament. A partir de l'any 40 l'Església confessant li encarrega algunes missions especials. El 5 d'abril del 1943 és detingut a Berlín. El 9 d'abril de 1945 és executat a Flossenbürg.

A les primeries dels anys 30 s'adreça als teòlegs; més endavant, entre els 30 i els 40, als membres de la seva Església; ja en els anys 40 parlà a creients i a no creients, immersos no sols en el drama alemany sinó, a més, en el del cristianisme occidental. La seva aguda capacitat d'escoltar els homes i d'auscultar els reptes de les situacions concretes en què aquests es trobaven, li configurà un estil personal de viure i de pensar. Primer, argumentant i ensenyant; després, predicant i conjurant; finalment, aconsellant i imaginant... amb les prou conegudes paraules de la seva Església no sols va elaborar idees sinó que va crear realitats noves. La paraula de Bonhöffer sempre anava acompanyada de riscos i d'exigències.

Durant l'època que podríem anomenar el primer període de la seva vida, en els seus treballs teològics argumentà, amb teòlegs i filòsofs, sobre l'Església. Volia comprendre més bé i mostrar de quina manera Crist és present en la figura terrenal i empírica de l'Església concreta.

En un segon període, després de deixar la càtedra de teòleg sistemàtic de la universitat de Berlín, la seva passió s'encaminà cap a l'explicació de l'Antic i del Nou Testament. Ara no es tractava de pensar sinó de confessar. I va predicar que Jesucrist no és un Senyor domesticable sinó un Senyor la gràcia del qual crida a l'obediència, sense consentir cap mena de barreja amb els principis totalitaris de la "primavera alemanya".

El tercer i últim període de la seva vida ens ofereix un esbós, una imatge fragmentària del futur del cristianisme occidental; és una fase epistolar i de meditació. El període de la càtedra de teologia i el període de la "comunitat fraternal" han obert camí a l'home de les cartes i els fulls volants". Un home que medita, en solidaritat amb molts altres homes, sobre el futur; que decideix amb una llibertat enorme, no a la llum de les "coses darreres" sinó mogut per circumstàncies i situacions "penúltimes" i ambigües, tacades de sang: tot un seguit d'esdeveniments generats per ciutadans

responsables i culpables. Per això les preguntes que fa en les "cartes des de la presó" no són preguntes de càtedra sinó interrogants sobre l'existència personal i social: de quina manera Jesucrist és present aquí i qui és Ell avui enmig d'aquests homes.

Així, veiem que el testimoni i la paraula de Bonhöffer ens arriben des de la càtedra, des de la comunitat fraternal i des de la presó. La diversitat d'aquestes expressions trobarà la unitat en uns mots que resumeixen l'única passió de la seva vida: aferrar-se a la realitat perquè Déu és present en les coses concretes. Viure la realitat cristològica com el lloc permanent on Déu i el món ja no són estranys l'un per l'altre sinó que és aquí on manifesten la seva pertinença recíproca; preservar en el misteri de l'Encarnació ja realitzada, la densitat de reflexió, d'acció i de meditació que enforteixen la vida, el testimoni i la confessió dels cristians; considerar que la realitat és la "sal de la fe"; perquè, si la fe ja no pertany a la nostra terra, amb què la salarem?... Només servirà per a ser llençada a fora i trepitjada pels homes!

Per tant, en tot això que ell mateix anomena "un fragment de la seva vida hem de cercar i trobar el do d'una existència plena: un amor a la vida que es desenvoluparà i es manifestarà en l'esperit i en el cos, en la llibertat i en el joc, en els desigs i en els sacrificis, en l'amor a un mateix i en l'amor als altres, en el sabor diluït de l'esbocinament personal i en el goig de les decisions. I ho vivia amb una concentrada relació amb Jesús de Natzaret, sense assolir aquella proximitat penetrant, filla sovint d'una pietat vaporosa o d'una familiaritat fàcil.

Payne West, que va conèixer Bonhöffer en els darrers temps de Buchenwald, ens el descriu amb aquests trets:

"Em va semblar sempre que Bonhöffer escampava una atmosfera encomanadissa de felicitat i de goig davant de qualsevol fet de la vida, per petit que fos; l'agraïment profund pel simple fet d'existir... Era un dels pocs homes, entre els que aleshores vaig tractar, pel qual Déu era una realitat, una presència..."

Quan volem recordar, en conjunt, el testimoni, discontinu i punyent, d'un Bonhöffer que visqué entre 1906 i 1945, des de l'idealisme a la democràcia de masses, topem amb moments plens de força explosiva i àdhuc aparentment contradictoris entre ells:

- Per exemple: ens podem acostar a Bonhöffer a partir de "El preu de la gràcia " i a partir de "La vida comunitària ". Aleshores ens trobem amb l'home de "la crida a l'obediència" i amb l'home de la disciplina".

- Per exemple: ens podem acostar a Bonhöffer a partir dels seus escrits i articles sobre l'Església i els seus límits. Aleshores ens trobem amb un home que vincula, convençut, la salvació als límits de l'Església.

- Per exemple: ens podem acostar a Bonhöffer a partir de la seva dura crítica a l'Església i a la seva predicació, explicada en les cartes dels darrers temps. Aleshores ens trobem amb un home que cerca Jesús com el medi i l'estructura responsables, davant Déu, de la realitat i que tracta de concebre la fe cristiana no com un més enllà del qual hom dóna testimoni, ni com una trobada que ens sobrevé, sinó com una estructura que coneixem i fem efectiva.

- Per exemple: ens podem acostar a Bonhöffer a partir de la "Ètica " i del moviment de resistència contra el dictador. Aleshores ens trobem amb un cristià que, sabent i actuant, no abandona en mans dels altres ni l'acció justa ni la consciència responsable de la pau.

En resum: hem de donar moltes voltes a aquesta figura polifònica si volem captar i sentir interiorment el testimoni de Bonhöffer.

Desenvoluparem doncs, els diversos sons d'aquesta polifonia, que es refracta en quatre imatges (fraternal, ortodoxa, liberal i política). Ens hem d'endinsar per cada un d'aquests quatre camins i percebre què ens ofereix i què ens planteja cadascun d'ells. Bonhöffer sempre es va estar de domesticar, mitjançant sistematitzacions anticipades, la "crida" que procedia del Senyor de la vida, enmig de l'ambigüitat de les seves situacions històriques i a través de la diversitat, i fins i tot de les contradiccions aparents, de les paraules de la Bíblia. Només tingué un sol límit: escoltar i seguir mediocrement, o d'una manera abstracta, o d'una manera idealística, la "crida de Jesucrist" més enllà del cor o del centre de la vida. Per tant, no farem una exposició ordenada i sistematitzada del testimoniatge discontinu de Bonhöffer sinó que més aviat cercarem quines preguntes i quines possibilitats ens suggereix personalment.

II: QUATRE IMATGES

Primera imatge: EL COMPANYY FRATERN

"Resulta natural en els períodes de renovació eclesial que descobrim la gran riquesa de la Sagrada Escripura. Perquè, més enllà de les normes, de les discussions i dels diferents punts de vista, sorgeix la recerca més decidida de l'única cosa que, en el fons, interessa: Jesucrist mateix. Què ens ha volgut dir? Què vol avui de nosaltres? Com ens ajuda a ser fidels? sentim la dificultat de caminar tot mantenint-nos en la immensitat de l'amor de Jesucrist a tots els homes, en la immensitat de la paciència, de la misericòrdia, de la "filantropia" de Déu envers els febles. Però ho hem de fer. És molt important que Déu ens concedeixi l'alegria dins la serietat d'aquest camí, el "sí" al pecador en tot "no" al pecat.

Durant el seu sojorn a la Gran Bretanya (1933), Bonhöffer s'interessà vivament per la vida de les comunitats monàstiques anglicanes. Els seus intents de crear una "llar fraterna" en tornar a Alemanya, no es poden deslligar d'aquest descobriment, aleshores bastant controvertit en els medis protestants. Va aconseguir del Consell de l'Església evangèlica de l'Antiga Prússia el permís per a establir la "llar fraterna" a Finkenwalde. La comunitat fou dissolta, dos anys després, per ordre de Himmler.

Bonhöffer exigia que la "comunitat de germans" passés les festes de Nadal i de Pasqua no amb la "comunitat burgesa" sinó en la "comunitat cristiana". Sempre va creure que no sols havien d'ensenyar teologia als futurs pastors sinó que la llar havia de ser, sobretot, una escola de pregària. Una altra de les seves realitzacions fou la renovació de la praxi de la penitència, sense cap programa prèviament dissenyat. Exigia "disciplina" com a estil de vida fraterna. No és estrany que avui dia, quan algunes comunitats han volgut enfortir la seva "vida fraterna", s'hagin guiat per les experiències de Bonhöffer, de les quals va deixar constància en les pàgines de "Vida comunitària". De totes maneres, aquesta exigència comunitària no fou mai un fi en si mateixa. Bonhöffer ho explica en una carta adreçada al "Consell de l'Església":

"Per predicar la Paraula de Déu a propòsit de les decisions que hom hagi de prendre en els combats actuals i futurs de l'Església; per a estar prest al servei de la proclamació de la Paraula en cada situació urgent que es presentí, cal un grup de pastors perfectament lliures i disposats a entrar en acció. Han d'estar disponibles allà on s'exigeixi el seu servei, en qualssevol circumstàncies externes; renunciaran a tots els privilegis tradicionals, financers i d'altres tipus. El fet de sortir d'una fraternitat i de tornar-hi sovint, serà per a ells la comunió que necessiten per a exercir el seu ministeri. L'objectiu no és un recés monàstic sinó una concentració interior per a un servei exterior."

En una discussió, algunes persones que miraven amb recel els membres de la "comunitat fraterna", els acusaren de fanatisme i de rigorisme. Bonhöffer no va disculpar l'excés de zel d'aquells futurs pastors que vivien a Finkenwalde. Però va escriure:

"Si en l'hora actual (en què ens juguem el camí recte de l'Església), caiem en excessos, no cal que ningú s'esquinci les vestidures. Som davant de coses més importants! Els excessos de to i de comportament es poden arreglar. En canvi, costaria molt més de reparar el fet

que l'Església, que ha de ser testimoni de Jesucrist, abandonés el camí de la fidelitat i la veritat. Un comportament eclesial que tanqui les portes a la protesta apassionada enfront de la falsificació de la veritat, no prové de l'obediència total a Jesucrist; es converteix en un ideal humà arbitrari, en una "obra" que nosaltres mateixos hem escollit. Estic d'acord amb vostès a afirmar que la manca de disciplina aconsegueix que la veritat que prediquem es faci difícil de creure. Però afirmo que només compta, amb la Promesa, el fet de ser testimoni de Jesucrist, i no l'obra de la nostra disciplina."

Per tant, l'autenticitat de l'Església depèn de la coincidència oculta, en la vida de cadascú i de tots nosaltres, entre la fidelitat a la crida de Jesucrist i la manera de servir-lo en el món. La mutació del cristianisme consisteix en la presència d'una estructura capaç de reunificar la terra i de donar una resposta mitjançant els esforços, resistents i submisos, de la responsabilitat humana.

El mateix Bonhöffer que descobreix "els misteris del seguiment" i de la "vida en comú", també sap obrir-se i obrir "els misteris de la vida terrenal":

"També trobem a la Bíblia el Càntic dels Càntics i no ens podem imaginar un amor més abrusador i més sensual i més apassionat que el que se'ns descriu en aquestes pàgines. I de veritat és bo que sigui la Bíblia qui ens presenti aquest tipus d'amor, ja que això contradiu tots aquells que creuen que l'element cristià només viu en la moderació de les passions."

L'any 1939, en anar-se'n als Estats Units, va deixar al seu continuador en el "Seminari de Predicadors" una nota en què li expressava la petició següent: que continués fent classe d'aquella matèria, convençut que era una de les tasques més boniques de l'Església confessant i li recomana: "Si et plau, surt sovint a passejar amb els germans pels boscos de les rodalies".

Segona imatge: L'HOME D'ESGLÉSIA ORTODOX

El Bonhöffer a qui apliquem aquest qualificatiu, és un home que sembla absolutitzar l'Església i convertir-la en el seu propi fi. L'Església és, en la seva forma empírica, la realitat en la qual ell viu i pensa. L'Església és la realitat a partir de la qual ell escriu i parla. L'Església fou el descobriment del primer període de la seva vida, l'alegria i la preocupació en el segon i la decepció i l'esperança del tercer. En els anys de feblesa i de confusió mai no va considerar la possibilitat de reconèixer cap altra Església que la confessant. És veritat: podem entendre Bonhöffer com aquell que equipara, sense misericòrdia, els límits de la seva Església amb els límits de la presència efectiva de Déu entre nosaltres. Com aquell que en les decisions dels sínodes confessionals veu les decisions de l'Esperit Sant.

Però aquest mateix Bonhöffer veia, amb tristesa creixent, com algunes activitats eclesials serioses, la litúrgia per exemple, es convertien en una evasió d'altres tasques més importants: "Només qui clama pels jueus pot cantar el gregorià". També veia, amb una tristesa creixent, que dintre de l'Església confessant hom tornava a una interpretació fàcil de la confessió ortodoxa del segle XVI, tan ben coneguda per ell i que tant li agradava d'explicar.

"Només puc considerar la culpa que amb la seva 'prudència' l'Església ha carregat damunt les seves espatlles, com la conseqüència d'un camí en què la manca de goig en la confessió recta de la fe, manca de força creient i la manca de disposició per al sofriment ja feia temps que eren perceptibles entre nosaltres."

Malgrat tot, ni la tristesa creixent ni la protesta impotent mai no el feren dubtar de la seva vinculació, arrelada teològicament, a l'Església empírica, tal com aquesta era.

Podríem parlar llargament del Bonhöffer ecumènic. Gràcies al descobriment antiliberal de l'Església, es convertí en un dels primers i més forts lluitadors de l'"Ekumene". Activitat, correspondència tensa, articles de fons... Fou un home que comprengué amb agudesa els problemes que la diversitat de confessions i de denominacions plantejava, però també veia les possibilitats futures del que podríem anomenar "ecumenisme eclesial i polític".

Des de la seva fidelitat profundament ortodoxa (en el sentit fort del terme) a l'Església, pogué parlar-ne després d'una manera tan poc ortodoxa. Aquesta fidelitat engendrà el dolor i la tristesa amb què visqué el fet que l'Església es convertís, cada cop més, en el seu propi fi.

"Aquesta és la nostra culpa. La nostra Església, que durant aquests anys només ha lluitat per la seva existència, com si això fos una finalitat absoluta, és incapaç de ser la portadora de la paraula que ha de reconciliar i redimir els homes i el món". "L'Església només és Església quan existeix per als altres. Per començar, ha de donar totes les seves possessions als pobres. Els pastors han de viure exclusivament dels donatius voluntaris de la comunitat i eventualment han de tenir una professió secular. L'Església ha de participar en les tasques profanes de la vida social no senyorejant sinó ajudant i servint."

Tercera imatge: EL TEÒLEG LIBERAL

Després del Bonhöffer ortodox i del Bonhöffer de la crida exigent, sorgirà el Bonhöffer liberal. Aquest, sembla que deixi darrera seu l'Església, amb la mateixa radicalitat amb què l'anterior semblava viure-hi i arrelar-hi.

Davant la tomba d'Adolf von Harnack, Bonhöffer, aleshores encara jove, havia dit en nom dels seus companys de la facultat de Teologia de Berlín:

"En ell hem vist clarament que la veritat només neix de la llibertat. En ell hem vist el lluitador de l'expressió lliure de la veritat, un cop coneguda; aquell que anava formant lliurement el seu judici; aquell que, malgrat les grans pors de la majoria, expressava la veritat amb més força i claredat."

Bonhöffer sempre es va sentir vinculat a l'herència de la teologia liberal, la qual, en les seves millors intencions, no volia dir més que allò que podia comprendre i respondre. Sempre va valorar la modèstia, i també la pretensió, d'aquesta teologia. Per això, a les acaballes de la seva vida, quan, després del fracàs del 20 de juliol (atemptat contra Hitler) ja tot s'havia acabat, s'asseia a la cel·la de la presó i escrivia un petit esbós que ens va deixar perquè el poguéssim desenvolupar:

"Espero conservar la calma i la força necessàries per a escriure aquest treball. Ens cal respirar novament a l'aire lliure de la confrontació espiritual amb el món. Cal també que ens arrisquem a dir coses impugnables, ja que només així tocarem qüestions de vital importància."

En aquest esbós ataca tot allò que durant tant de temps havia rebut el nom de "religió". També ataca el cristianisme en la mesura que s'havia convertit en una religió refugi, accessible només a uns quants privilegiats i separats. Sabia que des de la filosofia i des de la ciència es podrien resoldre -i cada cop més- molts dels nostres problemes sense la hipòtesi de treball Déu". Fins i tot la gran qüestió de la mort -afrontada juntament amb altres homes d'alguna confessió cristiana o de cap- era viscuda d'una manera completament diferent. Sabia, a partir de la teologia, que l'Església distorsiona la imatge de Déu si el converteix en un tapaforsats que encara pot regnar en els espais

del món i de la vida no acabats de descobrir del tot per nosaltres o que encara pot viure en les interioritats espirituals de la nostra consciència. Però en aquest punt, la seva paraula emmudeix: "Déu és un Déu en el centre de la vida" o no és ningú. És aquí on regna i sofreix; si no, enlloc:

"...ja han passat aquells temps en què als homes, hom podia dir tot amb paraules teològiques o piadoses. També ha passat el temps de la religió simplement. Caminem cap a una època totalment arreligiosa. Tota la nostra teologia i la nostra predicació cristianes descansen sobre l'a priori' religió dels homes. El cristianisme ha estat una forma (potser la vertadera) de religió. Però si un dia hom arriba a descobrir que aquest a priori no existeix sinó que ha estat una forma d'expressió humana, dependent de la història, i passatgera; si els homes arriben a ser realment i radicalment arreligiosos, aleshores, què significa aquesta situació per al cristianisme? Si, en definitiva, hem de jutjar la forma occidental del cristianisme com l'etapa prèvia d'una arreligiositat completa, de quina manera Crist es pot convertir en Senyor fins i tot dels no religiosos?" (30 d'abril del 1944).

D'aquesta manera Bonhöffer anà vivint i concebant Jesucrist, no com el refugi d'aquells que tenen por del món sinó com a Senyor real del món sense religió. No és una proclamació merament verbal d'una trobada dubtosa i insegura, sinó una tasca altament conscient. Bonhöffer s'adonà de quin era el camí que havia de recórrer, tant en el terreny teològic i intel·lectual com en el terreny ètic i pràctic. Els paràgrafs en què ens parla d'aquest tema, escrits des de la presó, destil·len secretament el goig que acompanya sempre la certesa de futurs descobriments. Jesucrist és tan totalment "per a aquest món" -en la seva doctrina, en la seva experiència del sofriment i en la seva prehistòria, l'Antic Testament- que permet encunyar aquella famosa frase cristològica: "Jesucrist, l'home per als altres"! intuïcions que ens han arribat a través de les cartes que escriví a la presó, enmig de sobresalts profunds, en les quals expressa també la seva manera d'estimar, de sofrir, i el seu destí.

" ... La trobada amb Jesucrist... Experiència que produeix un capgirament complet de tot el ser humà, ja que Jesús només existeix per als altres. Aquest ser completament per als altres, de Jesús, és l'experiència de la transcendència. D'aquesta llibertat de si mateix, d'aquest ser-per-als-altres fins a la mort, neixen l'omnipotència, l'omnisciència i l'omnipresència. La fe es la participació en aquest ser de Jesús... La transcendència no s'assoleix en territoris llunyans i inaccessibles sinó en el proïsme cada cop més proper i accessible, Déu en figura humana!... l'home per als altres, és a dir, el crucificat..." (Esbós d'un treball).

La diferència de concepció respecte a moments anteriors de la vida de Bonhöffer no procedeix ni de la taula de treball ni de la càtedra. No és una diferència per a desenvolupar més tard en seminaris i monografies, encara que continuï essent necessària la clarificació teològica. És una diferència la veritat de la qual ha de "ser provada" en noves experiències i decisions dels homes d'Església, d'homes que entrin en contacte, amb tota la sensibilitat possible, amb aquells altres homes que viuen enmig dels totalitarismes moderns, d'homes que ja no vulguin ni puguin comptar amb cap mena de luxe eclesial.

Aquestes indicacions de Bonhöffer no obeeixen a una capitulació resignada i personal davant el món no religiós. S'originen en la concentració creixent de tot l'itinerari de la seva vida entorn de la persona, la història i el sentit del "Primer Testimoni" de la nostra fe. No es tracta de 'Fer acceptable', mitjançant un procediment de reducció, allò que el control de duana de la modernitat pot deixar passar, sinó de restar en les petjades de la presència actual de Jesucrist, de comprendre-la més bé i de donar-ne testimoni amb més força.

" ... (Crist) entra de tal manera en al món que s'amaga en la feblesa fins al punt de no ser conegut com a Déu-home. No entra amb els vestits reials d'una 'forma de Déu'. L'exigència que presenta, provoca antagonisme i hostilitat. És una persona incògnita, un captaire entre captaires, un descastat entre descastats, un desesperat entre desesperats, que mor entre els morts. I en morir no manifesta cap de les seves propietats divines. Al contrari, només veiem un home que dubta i que s'acaba. Malgrat tot, nosaltres direm d'aquest home 'és el Fill de Déu!'. Això vol dir que la forma d'escàndol obre l'espai de possibilitat de la fe en Crist. La forma d'humiliació es la 'forma de Crist' per nosaltres... " (Qui és Jesucrist).

A les darreries de la seva vida, Bonhöffer mantingué aquella afirmació inicial: Déu només pot ser enmig del món, àdhuc en un món sense Déu. El seu projecte de cristianisme no religiós està al servei d'aquella intenció primera: expressar Déu en la realitat de l'home i del món. Projecte que no és un exercici d'adaptació sinó la imatge de la seva fidelitat crítica:

"L'afirmació que Déu mateix és la realitat suprema no es una idea destinada a sublimar el món ni un revestiment religiós d'una visió profana del món; significa que avui dia hem de prendre part en la realitat de Déu i del món, de tal manera que jo no experimento mai la realitat de Déu sense la del món i viceversa."

Quarta imatge: EL CONJURAT POLITIC

El Bonhöffer liberal pot quedar lluny de les idees d'alguns homes. Però el polític és una pregunta a la seva Església i a nosaltres.

L'expressió més aguda del Bonhöffer polític, la trobem en la seva participació en la conjura contra Hitler, amb les conseqüències que aquest fet tingué en la curta vida posterior del nostre teòleg. Podríem dir que si el Bonhöffer ortodox sembla que vulgui absolutitzar l'Església, el polític l'acosta al món.

Bonhöffer fou un dels pocs homes d'Església alemanys que intuï la significació del règim nazi. I va arribar a la conclusió que havia de prendre part en la conjura contra el dictador. Fou un d'aquells homes que tingué prou capacitat de llibertat i de discerniment per a comprendre la incompatibilitat del racisme i de l'antisemitisme amb la fe cristiana. Visqué aquella etapa de la seva vida, immersa en la preparació i en les conseqüències del complot, com un cristià convençut que la seva opció havia de ser compartida per tots els creients informats, responsables i obedients a l'Evangeli.

Una acció exigida per les circumstàncies tal com es presentaven. Una acció en què uns quants "substituïen" molts d'altres: tots aquells que ja s'haurien hagut d'esforçar, tenaços, per a evitar que la situació arribés a extrems intolerables i que ara no estaven disposats a "carregar" amb les conseqüències de la seva omissió. I ara calia "representar-los", a tots, amb el risc consegüent i amb el refús que era de preveure. "Substituir" i "representar" eren també les categories teològiques amb què Bonhöffer havia parlat de Jesucrist. I ara no serien solament categories teològiques sinó el seu testimoni cristològic personal.

Bonhöffer sempre va creure que aquella opció era una opció seva juntament amb els altres, cristians i no cristians. I per tant mai no va voler justificar-la amb raons eclesials o teològiques: era la mateixa situació històrica que ho exigia. Però sí que va creure que era una opció assumible per la fe. I era assumible per la fe perquè era una opció en benefici de tots i en substitució d'aquells que l'havien feta necessària. Una opció presa "des de l'esperança": que la seva opció, representativa i desinteressada, fos una participació efectiva en la representativitat acollidora de

Jesucrist, aquesta era l'esperança de Bonhöffer. La "qualitat lúcida" de la seva opció -una decisió entre la certesa i l'esperança- li va permetre viure la darrera etapa de la seva existència amb aquella llibertat encomanadissa, amb aquella força de convicció i amb aquella esperança insubornable que per a tants de nosaltres destil·laren les "Cartes des de la presó

Enmig de la duresa d'aquesta opció, Bonhöffer fou un home que assaborí la realitat de l'aventura en què se sentia compromès. Gaudí de l'esforç, de l'estudi, de l'acció, de l'esperança, de l'oració. Lluità contra la malenconia. I fins i tot contra la idea del suïcidi. La capacitat d'estar a l'altura de les circumstàncies el féu flexible per a sostenir sense amargor les tensions que vivia, sense somniar en altres coses, en altres llocs; sense concedir-se gaires sentiments d'autocompassió. Li permeté realitzar la seva feina amb sobrietat. Com ho diu en un fragment famós de les seves cartes, la pluridimensió de la vida li permeté no sentir-se derrotat anticipadament dintre de l'esai exigü de llibertat (tant exterior com interior):

"...però el perill de l'amor fort és que, quan ens agafa de ple, ens faci perdre, si goso dir-ho, la polifonia de la vida. Vull dir que Déu, amb la seva eternitat, vol ser estimat amb tot el cor, però sense que l'amor terrenal quedi afeblit; l'amor a Déu hauria de ser com el "cantus firmus", sobre el qual ressonen les altres veus, les veus de la vida, com a contrapunts... Si el "cantus firmus" és clar, si es fa entendre bé, el contrapunt es pot desplegar tan poderós com calgui. Ambdós són inseparables i alhora distints, com en Crist la naturalesa divina i la humana... Jo gosaria demanar-te això: deixa que el "cantus firmus" soni, que s'enlairi; només aleshores l'acord és ple, íntegre, el contrapunt se sent sostingut, no es pot extraviar, no es pot deslligar i, en canvi, és autònom, total, té una vida pròpia. Si vivim d'aquesta polifonia, viurem la vida d'una manera plena i alhora podem estar convençuts que no ens passarà res de mal mentre el "cantus firmus" es mantingui... No sé si he aconseguit expressar exactament el que et volia dir... hom té tan poques ocasions de parlar així---', (20 d'abril del 1944)

De fet, sense que ho trobem descrit expressament en els seus papers, Bonhöffer no sols donà testimoni, en aquests darrers temps, del fet que Jesucrist era el centre de la seva vida sinó que, a més sabia que els valors de la vida i del món, viscuts sense temor i amb llibertat, són el camp en què la fe cristiana pot expansionar i expressar tota la seva força transformadora i integradora. Perquè la manca de sensibilitat envers els valors del món i de la vida ens emmena a no tenir paciència per al compromís, a entotsolar-nos i a preocupar-nos; ens pot conduir a l'aïllament privatista o dogmàtic, ens pot robar aquell goig profund compatible amb les tasques més feixugues, empreses responsablement i obedientment.

"Arribat en aquest punt, et vull dir d'antuvi que m'alegro, per tu que el temps de la ignorància i de l'espera hagi passat i que puguis gaudir de pau per ser allà on els teus companys també són. No voler-se separar del destí i de la necessitat dels altres, voler viure amb ells, és diferent de voler, simplement, col·laborar-hi... Ser cridat a participar en la comunitat dels homes i portar amb tu el seu destí -sigui quin sigui- és, segons el meu parer, una raó prou ferma per a ser allí i fer les tasques més difícils. I si per una sola vegada t'adones que aquesta crida no és casual sinó que és el camí de Déu en la nostra vida, si vius totalment a partir d'aquesta convicció... aleshores, em sembla que et pots encaminar confiat vera un món desconegut."

El maig del 45 fou trobat un manuscrit de Bonhöffer: vint pàgines que dedicà com a regal nadalenc a dos amics. Un escrit, redactat el 42, que era el resum dels resultats assolits, en el camp de les coses humanes, per un cercle d'amics que pensaven de la mateixa manera. El text conté uns assaigs molt curts referents a "qui es manté ferm", "sobre el sentit", "sobre el coratge cívic", "confiar", "el sentiment de qualitat", "encara som útils?", entre d'altres. És l'expressió d'un esperit profundament optimista, malgrat les obscures circumstàncies que li tocà de viure:

"Al llarg de la història, hi ha hagut mai unes persones que tinguessin tan poca cosa sota els peus com nosaltres ara? Al llarg de la història, hi ha hagut mai unes persones a les quals totes les alternatives, en l'esfera de les seves possibilitats, els resultessin igualment intolerables, antinaturals i absurdes? Al llarg de la història, hi ha hagut mai unes persones que cerquessin les fonts de la seva força exclusivament en el passat o en el futur, més enllà de les alternatives presents i que, malgrat tot, sense ser quimèriques, poguessin esperar tranquil·lament i amb confiança el triomf de la seva causa?"

Cap d'aquests homes, després de la catàstrofe, no rebé res en profit propi. Es mantingueren fermes i no cediren.

III: LA FIGURA

En el curs d'aquest discontinu esbós del testimoniatge de Bonhöffer potser hem pogut percebre o intuir amb quina força i convicció ens parla del seguiment de Jesucrist, de la comunitat Església, de la pregunta sobre la veritat: què hem de fer ara i aquí?, de la responsabilitat social i viscuda personalment del cristià. Al llarg d'aquest testimoniatge, plural i discontinu, veiem que la fe revela la plenitud de la vida cristiana en la llibertat solidària. Tot un seguit de circumstàncies no sols diferents sinó pràcticament contradictòries, són viscudes en una "regalada" -més que pretesa-integració: el teòleg viu de la fidelitat i l'home de la fidelitat recorre a la reflexió crítica. L'escriptor aventura camins i accions i l'home d'acció és un coneixedor a fons de les Escripures. El pacifista es converteix en un conjurat i el conjurat continua essent radicalment un pacifista. L'home que ataca, amb paraules i amb fets, és tímid i tendre i el seu concepte de les coses humanes i la seva tendresa envers els homes concrets, fa canviar el seu entorn.

a) Bonhöffer fou un home de cultura, lúcid, ben informat, que va saber passar de les anàlisis crítiques a l'acció directa, amb totes les seves conseqüències i ambigüitats. Les seves arrels familiars i les seves amistats personals poden explicar que refusés "el paràgraf sobre els aris" en què hom negava la facultat de ser pastors als subjectes d'origen jueu. I pocs dels seus compatriotes van posar tanta fermesa en aquesta desaprovació.

b) Bonhöffer fou un home que, dubtant, cercà el seu camí al llarg d'un itinerari dolorós que l'emmenà, en la incertesa i la foscor, des de la lluita per la llibertat de l'Església fins al compromís de la conspiració política. El 1939, en comptes de la seguretat del refugi americà, preferí tornar al combat:

"La decisió ha estat presa... He refusat. Per mi, això representa molt més del que puc discernir en aquest moment. Només ho sap Déu. És curiós que, en totes les decisions que prenc, mai no veig clarament els motius ... Els motius que dones als altres, o a tu mateix, no són pas suficients. Pot motivar-ho tot. Però en última instància actues a partir d'una base que resta oculta per a nosaltres." (20 de juny del 1939)

c) Bonhöffer fou un home que no es feia il·lusions de cara a ell mateix. Lligat als conjurats i en acceptar la responsabilitat d'un acte de violència, sabia que havia de comptar amb la desaprovació de la seva Església. Entrà sense temor i sense ressentiment en la soledat:

"He arribat a la certesa que la meua missió consisteix precisament a suportar una situació tan ambigua, amb tota la seva càrrega de problemes. Estic content, continuo estant content" (18 de novembre del 1943)

d) Bonhöffer fou un home compassiu, que s'esforçà per millorar la situació dels altres detinguts, que sabé conquerir, sense ajupir-se, la benvolença dels guardians; un home, la companyia del qual cercaven després d'aquells bombardeigs terribles. Un home tot cor, sensible a la bellesa del món, a la dolcesa del record:

"... portes damunt teu la bellesa del passat no com una espina sinó com un regal preciós, (24 de desembre del 1943). Després d'un any llarg a Tegel, encara assaboria "la música percebuda per l'oïda interior... quasi més bella... més perfecta" i que li feia més comprensible la música del Beethoven sord (27 de març del 1944).

e) Bonhöffer fou un home de la Paraula, que acceptà d'entrar en el silenci, en l'ombra, en el secret i de portar el pes dels seus actes fins al final: "Una vida pot ser plena encara que molts desigs hagin quedat sense resposta" (19 de març del 1944). Un home que es posava en mans de Déu, en la confiança i en l'esperança, en la fe i en la fidelitat:

"Quan has renunciat completament a convertir-te en algú -un sant, un pecador convertit, un home d'Església, un just o un injust, un malalt o un benpensant- per viure en la multitud de tasques, qüestions, èxits o fracassos, experiències o perplexitats -això és, per mi, viure en el món-, aleshores et poses plenament en les mans de Déu... i es així com et converteixes en un home, en un cristià, aleshores ja no ens prenem seriosament els nostres sofriments sinó els sofriments de Déu en el món, aleshores vetllem amb Crist a Getsemaní. Crec que això és la fe, la "conversió", que així ens fen homes cristians. Per què hauríem de ser arrogants davant dels nostres èxits i sentir-nos derrotats pels nostres fracassos si en la vida d'aquest món també sofrim la passió de Déu?" (21 de juliol del 1944)

f) Bonhöffer fou un estil: una manera de callar si la paraula no és acció. I de parlar, si el silenci no es acció. Perquè el preu, el cost de Jesucrist i de cada empresa humana no s'han de veure envaïts per la trivialitat ni dissipats en reflexions inútil o en vacil·lacions. Ell sempre s'hagué d'encarar amb decisions. I gairebé sempre les prengué tot sol, sense comptar amb els amics. En els darrers temps considerà que la vida responsable és una vida despreocupada de si mateixa, que es conforma a la realitat, que s'examina per assumir el risc d'una decisió concreta. La vida responsable és una vida solitària i solidària:

"Només hi ha ètica en els vincles de la història, en la situació concreta, en l'instant en què Déu ens crida, en què la necessitat ens interpel·la, en què les circumstàncies m'empenyen a una decisió com a resposta... Tampoc no hi ha ètica en un espai eteri. El bé i el mal sorgeixen, efectivament, com a qualitats d'una voluntat de decisió. I per tant, en la decisió ètica som emmenats al cor de la solitud més profunda, una solitud en la qual l'home resta davant el Déu vivent."

IV: UNES PREGUNTES

D'entre la munió de preguntes que el testimoniatge de Bonhöffer ens presenta, voldria formular-ne algunes que em semblen força importants:

a) Afirmar que creiem en Déu, pot significar, avui dia, moltes coses diferents. La idea vaga de Déu ofereix poca resistència a la manipulació. L'ambigüitat de la "fe en Déu" augmentarà en la mesura que un cert tipus de fe en Déu estigui lligat a una actitud individual, fins i tot privatista, tant en la vida personal com en la col·lectiva. No totes les imatges de Déu corresponen a la imatge evangèlica de Déu. Un Déu que no estigui implicat en la nostra història, que no sofreixi per les injustícies que l'envaeixen, que no arrisqui la vida per la felicitat dels homes, un Déu que no sigui capaç de sostenir la lluita històrica de Jesús contra el mal que destrossa la humanitat, és un Déu llunyà, incapaç de suscitar, sostenir i prolongar la presència viva de cristians i de comunitats cristianes, amenaçades per la por de ser engolides de mica en mica per una reviviscència de la "religiositat, la qual acabarà diluint-les en el cultiu reclós de la seva minsa identitat.

b) El problema comú de la nostra cultura actual és l'individualisme utilitarista, tant pràctic (poder, profit, èxit) com psicològic (realització personal, etc.). Individualisme que impedeix radicalment que ens sentim part d'una història comuna, tal com el Déu de Jesús la suscita per a nosaltres. Individualisme vinculat a una determinada manera de viure el fet econòmic, el qual obstaculitza la nostra disposició per a l'experiència evangèlica de Déu. En concret, crida l'atenció la reducció que fem del sentit del mal a una experiència subjectiva de responsabilitat. És alarmant la dificultat que tenim a trobar el mal en l'objectivitat de la nostra història social i individual. La dimensió històrica i col·lectiva de la lluita de Déu en Jesucrist contra el mal, és evadida i ignorada. I així, Déu desapareix de la història de l'home. Sense una sensibilitat més viva envers el mal històric i estructural, la nostra fe en Déu pot acabar en idolatria.

c) La por de les aspiracions que mobilitzen la majoria de les causes humanes i dures dels homes dins la història, no afavoreix ni la causa de Déu, que és l'home, ni els homes, que són, en definitiva, la causa de Déu. Hem d'aprendre a trobar per a la nostra fe, aquelles causes humanes que, com a símbols, perfilen i realitzen l'aspiració històrica de justícia, de fraternitat, de pau, que mou, subterràniament, la nostra història. Perquè "més enllà del punt on som", en "els altres", en el lloc en què aquesta aspiració viu ben arrelada, és on la nostra fe trobarà vigor, plasticitat i capacitat d'imaginació.

"El cristià resta vinculat a la terra, fins i tot si vol anar cap a Déu. Ha d'experimentar la paradoxa que àdhuc a través del mal, Déu ens emmena cap a Ell. Ha de sentir la contradicció brutal entre allò que voldria fer i allò que ha de fer. Ha de madurar, a través d'aquesta ruptura, de tal manera que no abandoni la mà de Déu, tot dient aquestes paraules: Faci's la teva voluntat.- (Escrits, III, pp. 57-58)

La conjuració, la soledat, la nit, la presó, modificaren, per força, les claredats anteriors de Bonhöffer, canviaren les seves perspectives, li suggeriren altres desenvolupaments, li suscitaron altres punts de vista. Calia tornar a la feina: "Nosaltres també hem de recomençar a comprendre". Humanament parlant, ja no hi havia temps. Només quedava un camí per conèixer: el darrer

baptisme, només faltava entrar en la mort. Les darreres paraules de Bonhöffer, la memòria de les quals guardà un company de captiveri, ho diuen tot: "És el final, però per a mi, el començament de la vida". La resta és silenci.

"...és veritat que el perill i la necessitat ens acosten a Déu, és veritat que en el sofriment s'amaga la nostra alegria i en la mort, la nostra vida... Déu ha dit 'sí' i 'amén' a tot això en Jesús. Aquest 'sí' i aquest 'amén' són la terra ferma que ens sosté..." (21 d'agost del 1944)

© *Cristianisme i Justícia*, Roger de Llúria 13, 08010 Barcelona
T: 93 317 23 38; Fax: 93 317 10 94
espinal@redestb.es; <http://www.fespinal.com>
setembre 1986.